

INSTYTUCJA *IUDEX SUSPECTUS* W ŚWIETLE ORZECZNICTWA SĄDU NAJWYŻSZEGO I SĄDÓW POWSZECHNYCH

THE INSTITUTION OF *IUDEX SUSPECTUS* IN THE LIGHT OF SUPREME COURT AND COMMON COURTS JUDICATURE

Michał Krawczyk ✉

Polska, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach
Wydział Nauk Ekonomicznych i Prawnych

Streszczenie. Prawo do rozpoznania sprawy przez bezstronnego sędziego jest jednym z podstawowych elementów niezawisłości sądu. Kodeks postępowania cywilnego (k.p.c.) przewiduje dwa tryby wyłączenia sędziego od orzekania w danej sprawie. Sytuacja pierwsza, uregulowana w art. 48 k.p.c. zachodzi, gdy sędzia jest z mocy ustawy bezwzględnie wyłączony od rozpoznawania sprawy (tzw. *iudex inhabilis*). Druga sytuacja, w doktrynie określana jako *iudex suspectus*, ma charakter względny. Stosownie bowiem do regulacji art. 49 k.p.c., sąd, niezależnie od przesłanek wymienionych w art. 48 k.p.c., wyłącza sędziego na jego żądanie lub na wniosek strony, jeżeli istnieje okoliczność tego rodzaju, że mogłaby wywołać uzasadnioną wątpliwość co do bezstronności sędziego w danej sprawie. Przedmiotem niniejszego opracowania było dokonanie wykładni art. 49 k.p.c., w oparciu o analizę stosownego orzecznictwa Sądu Najwyższego i sądów powszechnych. Interpretacja ta pozwoliła na rozstrzygnięcie wielu praktycznych wątpliwości związanych z zastosowaniem przedmiotowej regulacji do konkretnego stanu faktycznego. W artykule przywołano przykłady stanów faktycznych uzasadniających, bądź nie, wyłączenie sędziego od rozpoznania sprawy. Poddano także analizie tryb wyłączenia sędziego oraz skutki prawne rozpoznania sprawy przez sędziego, co do którego zachodziły podstawy jego wyłączenia w trybie art. 49 k.p.c.

Słowa kluczowe: wyłączenie sędziego, postępowanie cywilne, niezawisłość sądu, prawo do rzetelnego i uczciwego procesu

Abstract. The right of a case to be heard by an impartial judge is one of the basic elements of the court independence. The Code of Civil Procedure [CCP] anticipates two modes of excluding a judge from adjudicating in a given case. The former, regulated in Article 48 CCP occurs when a judge is absolutely excluded from hearing a case by operation of the Act (i.e. *iudex inhabilis*). The latter, in the judicature referred to as *iudex suspectus*, is of a relative nature. As pursuant to the provision of Article 49 CCP the court, notwithstanding the grounds listed in Article 48, the court shall exclude a judge at the judge's own request or at the request of a party, if there are circumstances that could lead to reasonable doubts as to the impartiality of the judge in a given case. The right to demand the exclusion of a judge is a constitutional guarantee of the right to an impartial court. As the rules of excluding a judge facilitate building the social trust for the system of justice. The provision of Article 49 CCP was issued for the benefit of the system of justice, which could suffer if there were even appearances of the personal engagement or bias of an adjudicating judge. The objective of the institution of the exclusion of a judge is the provision of optimum conditions for the operation of the system of justice, excluding any doubt as to the neutrality of an adjudicating judge. The matter concerns not only eliminating the doubts of the parties but also the doubts of the very judge, who, knowing one of the parties, may worry that his decision will not be free from some subjectivity.

Keywords: exclusion of judge, civil procedure, court independence, the right to a reliable and fair trial

Wstęp

Prawo do rozpoznania sprawy przez bezstronnego sędziego jest jednym z podstawowych elementów niezawisłości sądu. Kodeks postępowania cywilnego (ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego, Dz.U. 1964, nr 43, poz. 296, z póź. zm.) przewiduje dwa tryby wyłączenia sędziego od orzekania w danej sprawie. Sytuacja pierwsza, uregulowana w art. 48 k.p.c. zachodzi, gdy sędzia jest z mocy ustawy bezwzględnie wyłączony od rozpoznawania sprawy tzw. *iudex inhabilis*. Druga sytuacja, w doktrynie określana jako *iudex suspectus*, ma charakter względny. Stosownie bowiem do regulacji art. 49 k.p.c., sąd, niezależnie od przesłanek wymienionych w art. 48 k.p.c., wyłącza sędziego na jego żądanie lub na wniosek strony, jeżeli istnieje okoliczność tego rodzaju, że mogłaby wywołać uzasadnioną wątpliwość co do bezstronności sędziego w danej sprawie. Przed szczegółową analizą omawianego przepisu warto zaznaczyć, iż w swojej pierwotnej wersji artykuł ten mówił jedynie o stosunku osobistym między sędzią a jedną ze stron lub jej przedstawicielem ustawowym, który mógłby wywołać wątpliwości co do bezstronności sędziego. Trybunał Konstytucyjny wyrokiem z dnia 24 czerwca 2008 r. (wyrok TK z dnia 24 czerwca 2008 r., P 8/07, OTK-A 2008, nr 5, poz. 84) orzekł, że art. 49 k.p.c. w zakresie, w jakim ogranicza przesłankę wyłączenia sędziego jedynie do stosunku osobistego między nim a jedną ze stron lub jej przedstawicielem ustawowym, pomijając inne okoliczności, które mogłyby wywołać wątpliwości co do bezstronności sędziego, jest niezgodny z art. 45 ust. 1 Konstytucji RP (Konstytucja, 1997). Uzasadniając swoje stanowisko Trybunał wskazał, że niektóre sytuacje, które mogłyby wywoływać wątpliwości co do bezstronności sędziego, nie mieszczą się w hipotezie normy prawnej konstruowanej na gruncie przepisu art. 49, gdyż wykraczają poza stosunek osobisty między sędzią a jedną ze stron. W celu dostosowania treści przepisu do powołanego orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego wprowadzono zmianę nowelą z dnia 5 grudnia 2008 r. (ustawa o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw, 2008). Obecnie wyłączenie sędziego na jego żądanie lub na wniosek strony możliwe jest na podstawie jakichkolwiek okoliczności mogących wywołać uzasadnioną wątpliwość co do bezstronności sędziego w danej sprawie. Oznacza to, że wyłączenie sędziego może uzasadniać także okoliczność niemająca cech stosunku osobistego między sędzią a jedną ze stron. Nie można np. wykluczyć powstania wątpliwo-

ści co do bezstronności sędziego ze względu na jego stosunki służbowe ze stroną. Przyjąć również należy, że okoliczność ta nie zawsze będzie się wyrażać w relacji między sędzią a stroną. Może się natomiast opierać w szczególności na powiązaniu sędziego z przedmiotem postępowania.

Choć na pozór wydaje się, iż treść art. 49 k.p.c. jest jasna i zrozumiała, to stosowanie go do rozstrzygania określonych stanów faktycznych rodzi wiele wątpliwości i problemów praktycznych. Przedmiotem artykułu jest więc dokonanie, w oparciu o regulację kodeksową oraz stosowne orzecznictwo Sądu Najwyższego i sądów powszechnych, charakterystyki istoty i celu omawianej instytucji, wykładni zawartej w komentowanym przepisie klauzuli generalnej, tj. zwrotu: „okoliczność tego rodzaju, że mogłaby wywołać uzasadnioną wątpliwość co do bezstronności sędziego w danej sprawie”, a także trybu wyłączenia sędziego oraz skutków prawnych rozpoznania sprawy przez *iudex suspectus*.

Materiał i metody

Wykładni art. 49 k.p.c. dokonano w oparciu o analizę orzecznictwa Sądu Najwyższego oraz sądów powszechnych, uzupełnionego o stosowną literaturę. Podstawą pozyskania orzecznictwa Sądu Najwyższego i sądów powszechnych była baza informacji prawniczej LEX.

Wyniki i dyskusja

Prawo żądania wyłączenia sędziego jest konstytucyjną gwarancją prawa do bezstronnego sądu (wyrok SN z dnia 20 października 2016 r., II CSK 72/16, LEX nr 2188788). Reguły wyłączenia sędziego służą bowiem budowie społecznego zaufania do wymiaru sprawiedliwości (postanowienie SN z dnia 23 listopada 2011 r., III SO 9/11, LEX nr 1124101). Jak zauważył SN w jednym ze swoich orzeczeń, przepis art. 49 k.p.c. został wydany w interesie wymiaru sprawiedliwości, który mógłby ucierpieć, gdyby w sprawie istniały choćby pozory osobistego zaangażowania czy też braku bezstronności sędziego przy orzekaniu (postanowienie SN z dnia 18 marca 1970 r., II CO 18/69, LEX nr 6692). Celem instytucji wyłączenia sędziego jest więc zapewnienie sprawowania wymiaru sprawiedliwości w warunkach optymalnych, wyłączających jakiegokolwiek wątpliwości co do bezstronności sędziego. Znaczącą rolę przy wyłączeniu sędziego odgrywa także aspekt społecznego odbioru. Chodzi o wyeliminowanie sytuacji, która w społecznym odbiorze mogłaby wywołać wątpliwo-

ści co do bezstronności sędziego (postanowienie SN z dnia 9 marca 2017 r., II UO 1/17, LEX nr 2271460). Regulacja art. 49 k.p.c. ma jednak nie tylko wyeliminować wątpliwości stron, ale również wątpliwości samego sędziego, który znając osobiście jedną ze stron, może obawiać się, że jego rozstrzygnięcie nie będzie wolne od pewnego subiektywizmu (postanowienie SN z dnia 3 sierpnia 1973 r., II CZ 135/73, LEX nr 1673137). Innymi słowy, wniosek o wyłączenie sędziego służy uniknięciu sytuacji, które mogłyby postawić sędziego, z przyczyn przez niego niezawinionych, a nawet od niego niezależnych, pod prężierzem kierowanych pod jego adresem nieuzasadnionych zarzutów o brak bezstronności (postanowienie SN z dnia 17 grudnia 2014 r., I UO 3/14, LEX nr 1777867). Przepis art. 49 k.p.c. w dąży do wyłączenia sędziego, którego zachowanie mogłoby wywołać uzasadnioną wątpliwość co do jego bezstronności. Postępowanie w sposób bezstronny oznacza rezygnację z pozamerytorycznych wpływów na proces decyzyjny. Sędzia nie powinien dopuszczać do tego, by jego rozstrzygnięcia uwarunkowane były powiązaniem rodzinnymi, towarzyskimi, przekonaniem światopoglądowymi czy politycznymi. Można zatem stwierdzić, że stronniczość i brak bezstronności polega na kierowaniu się przez sędziego racjami związanymi z pewnymi cechami stron lub okolicznościami sprawy, których nie każą mu brać pod uwagę ani przepisy prawa, ani zasady doświadczenia życiowego (Derlatka, 2016).

Przyczyn uzasadniających wyłączenie sędziego na wniosek strony kodeks nie wymienia szczegółowo, niemożliwe bowiem byłoby ich wyczerpujące wyliczenie, ale tylko ogólnie je określa (Jodłowski, Resich, Lapierre, Misiuk-Jodłowska, 2000, s.153). W praktyce pewne wątpliwości interpretacyjne budzić więc może przesłanka wyłączenia sędziego, która ma przecież charakter klauzuli generalnej. Jeszcze raz wypada przypomnieć, iż stosownie do art. 49 k.p.c. sąd wyłącza sędziego na jego żądanie lub na wniosek strony, jeżeli istnieje okoliczność tego rodzaju, że mogłaby wywołać uzasadnioną wątpliwość co do bezstronności sędziego w danej sprawie. Przez stronę należy rozumieć powoda, pozwanego, interwenienta ubocznego, wnioskodawcę i uczestnika w postępowaniu nieprocesowym (Jakubecki, 2018, teza 1 do art. 49). Przepisy o wyłączeniu sędziego stosuje się bez żadnej różnicy zarówno w procesie, jak i w postępowaniu nieprocesowym, a także egzekucyjnym i zabezpieczającym (Siedlecki, Swieboda, 2001, s. 103).

Wnoszący o wyłączenie sędziego powinien uprawdopodobnić wystąpienie takich okoliczności,

które obiektywnie mogą rzutować na bezstronność i niezawisłość sędziowską. Intencją ustawodawcy nie było ustanowienie surowszych wymagań, skoro wystarczy jedynie uprawdopodobnienie okoliczności, które mogłyby wywołać wątpliwość co do bezstronności i niezawisłości (Dolecki, Wiśniewski, 2013, teza 2 do art. 49). Niewystarczające jest oczywiście prezentowanie subiektywnych odczuć wnioskodawcy, nieopartych na okolicznościach sprawy (postanowienie SN z dnia 14 września 2017 r., V CO 165/17, LEX nr 2360540). Ustawa nie przytacza wskazówek co do rodzaju okoliczności mogących wywołać uzasadnioną wątpliwość co do bezstronności sędziego w danej sprawie. Nie wystarczą zatem jakiegokolwiek okoliczności zachodzące w odniesieniu do sędziego, lecz takie, które mogłyby wywołać uzasadnioną wątpliwość co do bezstronności sędziego. Strona powinna przytoczyć konkretne okoliczności, na podstawie których wyraża uzasadnioną obawę o braku bezstronności sędziego. Mogą one dotyczyć stosunków pozasądowych istniejących jeszcze przed wszczęciem procesu sądowego, jak i okoliczności zaistniałych na poszczególnych etapach procesu czy też poszczególnych czynności procesowych (postanowienie SA w Poznaniu z dnia 30 grudnia 2013 r., III AUz 117/13, LEX nr 1416220). Za okoliczność uzasadniającą wątpliwość co do bezstronności należy uznać także rodzaj emocjonalnego zaangażowania sędziego w odniesieniu do strony postępowania sądowego bądź jej przedstawiciela. Wskazuje się również na przykłady relacji, mogących ewentualnie uzasadniać wątpliwość co do bezstronności w konkretnej sprawie, a są to przyjaźń, nienawiść, więź rodzinna, powiązania majątkowe, gospodarcze, jak również ujawniona niechęć lub sympatia do strony albo faworyzowanie jednej ze stron kosztem drugiej (wyrok SA w Łodzi z dnia 2 października 2014 r., I ACa 342/14, LEX nr 1544871). Przyczyną wyłączenia jest sama możliwość powstania wątpliwości co do bezstronności sędziego, niezależnie od tego, czy została wywołana u strony postępowania, czy też osób trzecich (Amielańczyk, Zawrot, 2011, teza 4).

Jakkolwiek aktualne brzmienie art. 49 k.p.c. znacznie poszerza w stosunku do poprzedniego stanu prawnego zakres okoliczności, które mogą uzasadniać wyłączenie sędziego, to jednak przepisu tego nie można interpretować w ten sposób, że każde przyznanie przez sędziego, iż zna osobiście jedną ze stron lub jej pełnomocnika wywołuje wątpliwość co do jego bezstronności. Nie każda bowiem znajomość ze stroną lub jej pełnomocnikiem może rzuto-

wać na obiektywizm sędziego. Dotyczy to zwłaszcza sytuacji, gdy znajomość została zawarta dawno temu i nie była w żaden sposób podtrzymywana (postanowienie SA w Krakowie z dnia 24 stycznia 2013 r., I ACz 2185/12, LEX nr 1267325. Zob. także wyrok SA w Szczecinie z dnia 17 września 2014 r., I ACa 354/14, LEX nr 1563603). Sędzia nie może być wyłączony od rozpoznania sprawy zawsze w sytuacji, gdy zna osoby będące uczestnikami postępowania, o ile ta znajomość nie ma charakteru mogącego doprowadzić do powstania u obiektywnego, niezainteresowanego w sprawie, zewnętrznego obserwatora uzasadnionych wątpliwości co do bezstronności sędziego (postanowienie SA w Rzeszowie z dnia 24 sierpnia 2012 r., I ACz 509/12, LEX nr 1216359).

Orzecznictwo Sądu Najwyższego, jak i sądów powszechnych oraz doktryna prezentuje bogatą bazę przeróżnych stanów faktycznych, które uzasadniają, bądź nie, wyłączenie sędziego od rozpoznania sprawy. I tak na przykład okoliczność, że sędzia orzekł we wcześniejszej sprawie pomiędzy tymi samymi stronami o to samo roszczenie, nie może prowadzić do wniosku, iż pomiędzy sędzią a stroną postępowania powstała okoliczność mogąca skutkować wyłączeniem sędziego od orzekania w sprawie (wyrok SA w Warszawie z dnia 17 października 2017 r., VI ACa 849/16, LEX nr 2415306. Zob. także postanowienie SN z dnia 29 sierpnia 1970 r., I PZ 40/70, LEX nr 6784, w którym sąd uznał, że „gdy sędzia mając uzasadnioną wątpliwość co do zdolności procesowej powoda zawiadomił o tym prokuratora, w celu rozważenia, czy w interesie powoda nie leży jego ubezwasnowolnienie, to w takim działaniu sędziego spełniającego swój obowiązek nie można upatrywać przejawu braku bezstronności”).

Podobnie nie stanowi podstawy wyłączenia ta tylko okoliczność, że sędzia był uprzednio przewodniczącym składu orzekającego w sprawie karnej przeciwko powodowi (postanowienie SN z dnia 15 października 1969 r., I PZ 41/69, LEX nr 6584) ani okoliczność, że pełnomocnik jednej ze stron w przeszłości jako sędzia orzekł w tym samym wydziale sądu co sędzia, który rozpoznaje sprawę (wyrok SN z dnia 7 maja 2004 r., I CK 625/03, LEX nr 479350). Nie uzasadnia również wniosku o wyłączenie sędziego fakt, że w określonych sprawach sędzia *suspectus* orzekł w określony sposób, który wnioskodawca ocenia jako dla niego niekorzystny (postanowienie SN z dnia 7 grudnia 2016 r., II UO 6/16, LEX nr 2237414). Przeświadczenie strony co do tego, że sędzia prowadzi proces wadliwie, sprzecznie z regułami

procedury cywilnej, samo w sobie nie świadczy o stronniczości sędziego (postanowienie SA w Krakowie z dnia 26 czerwca 2014 r., I ACz 1128/14, LEX nr 1483772. Zob. także postanowienie SA w Katowicach z dnia 9 stycznia 2003 r., I ACz 2327/02, OSA 2003/9/41, w którym sąd uznał, iż „przewlekłość postępowania nie należy do tych przesłanek, które uzasadniałyby wyłączenie sędziego od rozpoznania sprawy. Kwestie związane z przewlekłością postępowania mogą być przedmiotem wniosków lub skarg do organów nadzoru sądowego, ale nie stanowią one samodzielnej podstawy wyłączenia sędziego od rozpoznania sprawy”. Zob. także postanowienie SN z dnia 18 września 1970 r., II CZ 128/70, LEX nr 6790, w którym sąd uznał, iż „nieodebranie przez sąd przyrzeczenia o obowiązku mówienia przez świadków prawdy stanowi uchybienie procesowe, ale uchybienie to nie może samo przez się uzasadniać wyłączenia sędziego od prowadzenia sprawy, jeżeli nie wiążą go z uczestnikiem postępowania żadne stosunki”), również nie uzasadnia wyłączenia reprezentowana przez sędziego, odmienna od poglądu strony ocena prawna (postanowienie SA w Poznaniu z dnia 10 października 2013 r., III AUa 156/13, LEX nr 1381456). Podstawą wyłączenia sędziego nie może być także powołana przez stronę wadliwość oceny prawnej sprawy, bowiem kwestia ta może być badana jedynie w drodze zaskarżenia ewentualnego niekorzystnego rozstrzygnięcia do Sądu II instancji. Nawet wadliwości o charakterze proceduralno-porządkowym nie stanowią podstawy wyłączenia, jeżeli nie są wyrazem stronniczości ze strony sędziego (postanowienie SN z dnia 8 marca 1972 r., I PZ 9/72, LEX nr 7068). Ewentualne zarzuty dotyczące wydanego w sprawie orzeczenia bądź opierające się na naruszeniu przepisów procesowych w toku postępowania mogą uzasadniać wniesienie środka odwoławczego, a nie wniosku o wyłączenie sędziego (postanowienie SA w Poznaniu z dnia 10 października 2013 r., III AUa 155/13, LEX nr 1381455).

Z drugiej strony, jako fakt rzutuujący na bezstronność i uzasadniający jego wyłączenie, może być stosunek zażyłości zachodzący pomiędzy jedną ze stron a matką sędziego (postanowienie SN z dnia 12 kwietnia 1976 r., IV CZ 17/76, LEX nr 7815). Również stosunki towarzysko-służbowe między sędzią sądu stanowią podstawę do wyłączenia sędziów w sprawie dotyczącej małżonka sędziego, jeżeli mogłyby wywołać wątpliwości co do ich bezstronności i obiektywizmu (postanowienie SN z dnia

8 czerwca 1994 r., II PO 6/94, OSNP 1994/7/120). Podstawę do wyłączenia sędziego w rozumieniu art. 49 k.p.c. stanowić może także niechętny stosunek sędziego do strony okazywany w toku postępowania (postanowienie SN z dnia 7 listopada 1984 r., II CZ 117/84, LEX nr 8643). Podobnie rozpoznawanie sprawy przez sędziego, który jest jednocześnie w sporze sądowym z jedną ze stron tego procesu, może stanowić podstawę wyłączenia sędziego na jego wniosek lub wniosek strony (postanowienie SA w Gdańsku z dnia 12 marca 2013 r., III AUa 1569/12, LEX nr 1317878). Warto także zauważyć, iż sama reakcja sędziego na złożony wniosek w trybie art. 49 k.p.c. może być wystarczającą podstawą do jego wyłączenia. W jednym z orzeczeń SN stwierdził, iż ostry i subiektywny sposób reakcji sędziego na postawione mu zarzuty stanowi wystarczającą przyczynę do wyłączenia go na jego wniosek na podstawie art. 49 k.p.c. (postanowienie SN z dnia 18 kwietnia 1977 r., II CZ 32/77, LEX nr 7930). Także wypowiedzi prasowe czy publiczne danego sędziego odnoszące się konkretnie do prowadzonej przez niego sprawy mogą skutkować koniecznością jego wyłączenia, w zależności od ich treści (Matusiak-Frątczak, 2015, teza 1). Podobnie sędzia podlega wyłączeniu od prowadzenia sprawy, jeżeli jego rozemocjonowanie w sprawie może zaprzeczać bezstronności, a przejawem takiego rozemocjonowania może być płacz (Domagalski, 2012). Również sędzia, który wcześniej prowadził mediację, powinien zostać wyłączony w trybie art. 49 k.p.c. (Sobolewski, 2006).

Stosownie do art. 50 § 1 k.p.c. wniosek o wyłączenie sędziego strona zgłasza na piśmie lub ustnie do protokołu w sądzie, w którym sprawa się toczy, uprawdopodobniając przyczyny wyłączenia. Wniosek o wyłączenie niezawierający imienia i nazwiska sędziego powinien być uzupełniony w trybie art. 130 k.p.c. (wyrok SN z dnia 25 listopada 2011 r., II CSK 182/11, LEX nr 1102847). Brak przedstawienia stosownych argumentów uzasadniających wątpliwości co do bezstronności sędziego także należy uznać za brak formalny, do usunięcia którego sąd winien wezwać skarżącego. Dopiero niezupełnienie wskazanych przez sąd braków skutkuje zwrotem wniosku (Zembrzuski, 2006, teza 1).

Strona, która przystąpiła do rozprawy, powinna uprawdopodobnić ponadto, że przyczyna wyłączenia dopiero później powstawała lub stała się jej znana (art. 50 § 2 k.p.c.). Zgłoszenie wniosku o wyłączenie sędziego orzekającego w pierwszej instancji na rozprawie apelacyjnej jest spóźnione (postanowienie

SN z dnia 22 lutego 2012 r., II PK 267/11, LEX nr 1215282).

Zgodnie z art. 50 § 3 do czasu rozstrzygnięcia wniosku o wyłączenie sędziego, sędzia, którego wniosek dotyczy, może podejmować dalsze czynności, nie może jednak wydać orzeczenia lub zarządzenia kończącego postępowanie w sprawie. O wyłączeniu sędziego rozstrzyga sąd, w którym sprawa się toczy, a gdyby sąd ten nie mógł wydać postanowienia z powodu braku dostatecznej liczby sędziów – sąd nad nim przełożony (art. 52 §1 k.p.c.). Postanowienie wydaje sąd w składzie trzech sędziów zawodowych po złożeniu wyjaśnienia przez sędziego, którego wniosek dotyczy. Postanowienie może być wydane na posiedzeniu niejawnym (art. 52 § 2 k.p.c.).

Dla wyjaśnienia charakteru stosunków łączących sędziego ze stroną przepis art. 52 § 2 k.p.c. nakłada na sędziego, którego dotyczy wniosek o wyłączenie, obowiązek złożenia odpowiedniego oświadczenia. Autorytet moralny sędziego przemawia za wiarygodnością złożonego wyjaśnienia i jeżeli strona żądająca wyłączenia zaprzecza prawdziwość, obowiązana jest wskazać i udowodnić okoliczności, które by podważały wiarygodność oświadczenia sędziego (postanowienie SN z dnia 25 sierpnia 1971 r., I CZ 212/71, OSNC 1972/3/55. Zob. jednak postanowienie SN z dnia 9 lutego 2011 r., III PZ 11/10, LEX nr 1391280, w którym sąd uznał, że „nawet jeśli nie ma podstaw do kwestionowania oświadczeń tych sędziów, którzy stwierdzili brak podstaw do ich wyłączenia, to jednak wyłączenie ich może być uzasadnione okolicznością, że w społecznym odbiorze mogłyby powstać wątpliwości co do ich bezstronności”).

Ustawa nie przewiduje możliwości wyłączenia sądu, a jedynie wyłączenie sędziego. Wniosek o wyłączenie sądu, jako nieprzewidziany przepisami kodeksu postępowania cywilnego, jest niedopuszczalny i podlega odrzuceniu (postanowienie SA w Gdańsku z dnia 16 czerwca 2009 r., I ACz 674/09, LEX nr 524888). Ewentualnie można by było rozważyć, czy dopuszczalny byłby wniosek o wyłączenie wszystkich sędziów danego sądu. Wyłączenie sądu miałyby więc miejsce wówczas, gdyby między jedną ze stron a wszystkimi sędziami danego sądu zachodziły okoliczności tego rodzaju, że mogłyby wywołać wątpliwości co do bezstronności każdego z nich (postanowienie SN z dnia 23 września 1965 r., II PO 5/65, LEX nr 5875). Wydaje się, iż taką sytuację należy dopuścić. W takim przypadku we wniosku o wyłączenie wszystkich sędziów danego sądu strona winna wymienić

z imienia i nazwiska tychże sędziów, a nadto podać zindywidualizowane przyczyny ich wyłączenia. Dopiero po spełnieniu przez stronę tych minimalnych wymogów można przyjmować, że dany sędzia objęty jest wnioskiem o wyłączenie, a więc staje się *iudex suspectus*, w związku z czym zachodzą ograniczenia co do możliwości jego udziału w danej sprawie określone w art. 50 § 3 k.p.c. i art. 51 k.p.c. (postanowienie SA w Krakowie z dnia 24 stycznia 2013 r., I ACz 2185/12, LEX nr 1267325. Zob. także postanowienie SN z dnia 22 stycznia 2008 r., II PK 236/07, LEX nr 865924, w którym sąd stwierdził: „Nie ma instytucji wyłączenia sądu. Można domagać się wyłączenia indywidualnego sędziego, dopiero po wyłączeniu wszystkich sędziów danego sądu może być rozważane stosowanie art. 44 k.p.c.”). Niemniej jednak niemożliwe jest uwzględnienie wniosku o wyłączenie wszystkich sędziów konkretnego sądu w sytuacji gdy strona składająca wniosek sama oświadcza, że nie ma zastrzeżeń co do ewentualnej bezstronności części sędziów (postanowienie SN z dnia 10 stycznia 1997 r., III AO 3/96, OSNP 1997/16/305).

Warto jednak zauważyć, iż wyłączenie sędziego na podstawie art. 49 k.p.c. poddane jest innym rygorom, gdy z żądaniem wyłączenia występuje sędzia i innym, gdy z wnioskiem występuje strona. Różnicę tę sygnalizuje przede wszystkim sama redakcja powołanego przepisu, który przewiduje dwie formy dla wyrażenia woli przez sędziego i przez stronę. O ile bowiem strona zgłasza wniosek, o tyle sędzia zgłasza żądanie jego wyłączenia. Z kolei w myśl art. 50 k.p.c. wniosek o wyłączenie sędziego zgłoszony przez stronę powinien zawierać przyczyny go uprawdopodobniające, natomiast zgodnie z art. 51 k.p.c. po stronie sędziego istnieje jedynie obowiązek zawiadomienia o zachodzącej podstawie wyłączenia. Te różnice terminologiczne pozwalają zatem na sformułowanie ogólnej tezy, że z woli ustawodawcy wniosek strony poddany zostaje surowszym wymaganiom niż wniosek (żądanie) samego sędziego (postanowienie SA w Rzeszowie z dnia 10 września 2013 r., III AUz 113/13, LEX nr 1362806).

Na postanowienie uwzględniające wniosek o wyłączenie sędziów, w przeciwieństwie do postanowienia o nieuwzględnieniu wniosku, zażalenie nie przysługuje (art. 394 § 1 pkt 10 k.p.c.).

Ponowny wniosek o wyłączenie sędziego oparty na tych samych okolicznościach podlega odrzuceniu bez składania wyjaśnień przez sędziego, którego dotyczy. O odrzuceniu orzeka sąd rozpoznający sprawę. Postanowienie może być wydane na posiedzeniu niejawnym (art. 53¹ k.p.c.). Jasne jest bo-

wiem, że wielokrotne składanie przez stronę wniosków o wyłączenie sędziego, opartych na tych samych ogólnikowych zarzutach, niedających się zwerifikować i w sposób oczywisty godzących w powagę sądu, jest nadużyciem praw procesowych (postanowienie SN z dnia 16 czerwca 2016 r., V CSK 649/15, OSNC 2017/3/37). Z drugiej jednak strony należy zauważyć, iż art. 53¹ k.p.c. wprowadza istotne ograniczenie w korzystaniu przez stronę z przysługujących jej praw procesowych. Tym bardziej wymaga on wnikliwej oceny w świetle zasady proporcjonalności, przewidzianej w przepisie art. 31 ust. 3 Konstytucji RP. Ograniczenie konstytucyjnych wolności i praw, w tym prawa do bezstronnego sądu (art. 45 ust. 1 Konstytucji RP) realizowanego poprzez wniosek o wyłączenie sędziego, musi być przydatne i zarazem konieczne dla ochrony interesu publicznego. Nie może być jednak nadmierne, by nie prowadziło do przekreślenia samej istoty ograniczonego prawa lub wolności (Derlatka, 2012). Przy ewentualnej ocenie konstytucyjności art. 53¹ k.p.c. należy mieć jednak na uwadze, wynikającą również z zasady prawa do sądu, gwarancję rozpatrzenia sprawy w rozsądnym terminie (Zawrot, 2012, teza 2).

Rzeczą oczywistą jest, iż poza zakresem regulacji art. 53¹ k.p.c. pozostaje sytuacja, gdy strona składa ponowny wniosek, który nie odpowiada swoim zakresem podstawom wymienionym w art. 53¹ k.p.c., przykładowo, jeżeli strona złożyła wniosek o wyłączenie sędziego na podstawie przesłanek przewidzianych w art. 49 k.p.c., który został oddalony, a następnie złożyła wniosek o wyłączenie sędziego, wskazując jako podstawę uzasadniającą takie żądania jedną z okoliczności wymienionych w art. 48 k.p.c. W takim wypadku ten ponowny wniosek powinien być rozpoznany na zasadach ogólnych (Sorysz, 2006, teza 1).

Rozpoznanie sprawy z udziałem sędziego podlegającego wyłączeniu na podstawie art. 49 k.p.c. co prawda stanowi uchybienie procesowe, mogące mieć wpływ na wynik sprawy, ale nie powoduje bezwzględnej nieważności wydanego orzeczenia. Jedynie wydanie wyroku przez sędziego podlegającego wyłączeniu z mocy ustawy, tj. z jednej z przyczyn przewidzianych w art. 48 k.p.c. wywołuje automatyczną nieważność postępowania na podstawie określonej w art. 379 pkt 4 k.p.c. (postanowienie SN z dnia 12 października 2016 r., II CZ 98/16, LEX nr 2148631. Zob. też postanowienie SN z dnia 4 grudnia 2015 r., II CSK 249/15, LEX nr 1959479, w którym SN stwierdził: „czynności procesowe dokonane z udziałem sędziego, który – wbrew nakazowi wynikającemu z art. 51 k.p.c. – nie

powstrzymał się od udziału w sprawie, nie powoduje nieważności postępowania, jeżeli podstawą wyłączenia sędziego jest art. 49 k.p.c.; przepis art. 379 pkt 4 k.p.c. dotyczy bowiem wyłączenia sędziego z ustawy – art. 48 k.p.c.”). Nawet w sytuacji uzasadnionego wniosku o wyłączenie sędziego, podjęte przez niego czynności, nienależące do kategorii niecierpiących zwłoki, nie powodują nieważności postępowania, a jedynie stanowią uchybienia procesowe, które mogą wpłynąć na wynik sprawy (wyrok SN z dnia 1 lutego 2001 r., I CKN 995/00, LEX nr 1167299). Za błędne należy więc uznać te orzeczenia, w których sądy uznają, iż rozpoznanie sprawy przez sędziego, co do którego następnie zapadło orzeczenie o jego wyłączeniu lub wnioski o wyłączenie oparte na art. 49 k.p.c. nie zostały w ogóle rozpoznane, należy uznać za rozpoznanie sprawy przez sędziego wyłączonego z mocy ustawy (zob. wyrok SA w Warszawie z dnia 6 lipca 2016 r., I ACa 47/15, LEX nr 2115412. Zob. także wyrok SO w Olsztynie z dnia 28 grudnia 2012 r., IX CA 666/12, OSAB 2013/1/45-49).

Nie można także, na podstawie art. 401 pkt 1 k.p.c., żądać wznowienia postępowania z powodu nieważności, jeżeli w składzie sądu orzekał sędzia, który mógł być wyłączony na własne żądanie lub na wniosek strony na podstawie art. 49 k.p.c., lecz nie był wyłączony z mocy samej ustawy na podstawie art. 48 k.p.c. (postanowienie SN z dnia 20 czerwca 2007 r., I PZ 9/07, OSNP 2008, nr 17-18, poz. 257).

Uwzględniając wniosek o wyłączenie sędziego, sąd znosi postępowanie w zakresie obejmującym udział tego sędziego w sprawie po złożeniu wniosku, chyba że czynności przez niego podejmowane były czynnościami niecierpiącymi zwłoki (art. 52 § 3 k.p.c.).

Obecnie, po uchyleniu art. 53 k.p.c., sąd oddalając wniosek o wyłączenie sędziego, nie może skazać na grzywnę osoby, która taki wniosek zgłosiła w złej wierze (art. 53 k.p.c. został uchylony z dniem 18 grudnia 2002 r. na podstawie wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 11 grudnia 2002 r., sygn. akt SK. 27/01, Dz.U. poz.1849).

Wnioski

Prawo do rozpoznania sprawy przez bezstronnego sędziego jest jednym z podstawowych elementów niezawisłości sądu. Poza przypadkami, kiedy sędzia jest z mocy ustawy wyłączony od rozpoznania sprawy, Kodeks postępowania cywilnego w art. 49 k.p.c. przewiduje możliwość wyłączenia sędziego na jego żądanie lub na wniosek strony, jeżeli istnieje okoliczność tego rodzaju, że mogłaby

wywołać uzasadnioną wątpliwość co do bezstronności sędziego w danej sprawie. Celem instytucji wyłączenia sędziego jest więc zapewnienie sprawowania wymiaru sprawiedliwości w warunkach optymalnych, wyłączających jakiegokolwiek wątpliwości co do bezstronności sędziego. Obecnie, po wyroku TK z dnia 24 czerwca 2008 r., wyłączenie sędziego na jego żądanie lub na wniosek strony możliwe jest nie tylko na podstawie wątpliwości co do bezstronności sędziego, wynikających ze stosunku osobistego pomiędzy sędzią a jedną ze stron, ale też na podstawie jakichkolwiek okoliczności mogących wywołać uzasadnioną wątpliwość co do bezstronności sędziego w danej sprawie. Okoliczności mogące wywołać uzasadnioną wątpliwość co do bezstronności sędziego muszą mieć oczywiście naturę obiektywną i być co najmniej uprawdopodobnione. Nie wystarczy w tym względzie jedynie subiektywne odczucie strony. Do okoliczności uzasadniających wyłączenie sędziego należy zaliczyć relacje strony i sędziego takie, jak: przyjaźń, nienawiść, więź rodzinna, powiązania majątkowe, gospodarcze, służbowe, towarzyskie, jak również ujawniona niechęć lub sympatia do strony albo faworyzowanie jednej ze stron kosztem drugiej. Nie mogą jednak uzasadniać wyłączenia sędziego takie okoliczności, jak np. wadliwe prowadzenie przez sędziego postępowania, inny pogląd prawny sędziego na sprawę niż prezentowany przez sprawcę, a nawet zawiniona przewlekłość postępowania czy w końcu zetknięcie się strony z danym sędzią w innym postępowaniu, czy to karnym, czy cywilnym.

Instytucja wyłączenia sędziego nie przewiduje możliwości wyłączenia całego sądu, rozumianego jako określona jednostka wymiaru sprawiedliwości, od rozpoznania sprawy. Co prawda można wyobrazić sobie wniosek strony o wyłączenie wszystkich sędziów danego sądu, niemniej jednak w praktyce trudno sobie wyobrazić taką sytuację, żeby zachodziła uzasadniona wątpliwość czy wątpliwości, uzasadniające wyłączenie wszystkich sędziów danego sądu. Nieco innym rygorom poddane jest wyłączenie sędziego od rozpoznania sprawy na wniosek samego sędziego. O ile bowiem strona zgłasza wniosek o wyłączenie sędziego, o tyle sędzia zgłasza żądanie jego wyłączenia. Strona powinna, jak już wspomniano powyżej, uprawdopodobnić istnienie okoliczności uzasadniających wyłączenie sędziego, natomiast w przypadku żądania sędziego wystarczy jedynie zawiadomienie przez niego sądu o zachodzącej podstawie wyłączenia.

Rozpoznanie sprawy przez sędziego, co do którego zachodziły podstawy do jego wyłączenia w trybie art. 49 k.p.c., nie skutkuje automatycznie nieważnością postępowania. Stanowi jednak uchybienie procesowe, które o ile zostało podniesione w środku odwoławczym, sąd II instancji powinien wziąć pod uwagę i w razie stwierdzenia, że uchybienie to mogło mieć wpływ na wynik sprawy, powinien uchylić zaskarżone orzeczenie i przekazać sprawę sądowi I instancji do ponownego rozpoznania.

Bibliografia

Akty prawne

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483 z póź. zm.
Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego, Dz.U.1964, nr 43, poz. 296, z póź. zm.
Ustawa z dnia 5 grudnia 2008 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. 2008, nr 234, poz. 1571.

Orzecznictwo

- Postanowienie SN z dnia 15 października 1969 r., I PZ 41/69, LEX nr 6584.
Postanowienie SN z dnia 18 marca 1970 r., II CO 18/69, LEX nr 6692.
Postanowienie SN z dnia 18 września 1970 r., II CZ 128/70, LEX nr 6790.
Postanowienie SN z dnia 25 sierpnia 1971 r., I CZ 212/71, OSNC 1972/3/55.
Postanowienie SN z dnia 8 marca 1972 r., I PZ 9/72, LEX nr 7068.
Postanowienie SN z dnia 3 sierpnia 1973 r., II CZ 135/73, LEX nr 1673137.
Postanowienie SN z dnia 14 lutego 1974 r., II CZ 68/74, LEX nr 1673169.
Postanowienie SN z dnia 12 kwietnia 1976 r., IV CZ 17/76, LEX nr 7815.
Postanowienie SN z dnia 18 kwietnia 1977 r., II CZ 32/77, LEX nr 7930.
Postanowienie SN z dnia 7 listopada 1984 r., II CZ 117/84, LEX nr 8643.
Postanowienie SN z dnia 8 czerwca 1994 r., II PO 6/94, OSNP 1994/7/120.
Postanowienie SN z dnia 10 stycznia 1997 r., III AO 3/96, OSNP 1997/16/305.
Wyrok SN z dnia 1 lutego 2001 r., I CKN 995/00, LEX nr 1167299.
Wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 11 grudnia 2002 r., sygn. akt SK. 27/01 (Dz.U. poz.1849).
Postanowienie SA w Katowicach z dnia 9 stycznia 2003 r., I ACz 2327/02, OSA 2003/9/41.

- Wyrok SN z dnia 7 maja 2004 r., I CK 625/03, LEX nr 479350.
Postanowienie SN z dnia 20 czerwca 2007 r., I PZ 9/07, OSNP 2008, nr 17-18, poz. 257.
Postanowienie SN z dnia 22 stycznia 2008 r., II PK 236/07, LEX nr 865924,
Wyrok TK z dnia 24 czerwca 2008 r., P 8/07, OTK-A 2008, nr 5, poz. 84.
Postanowienie SA w Gdańsku z dnia 16 czerwca 2009 r., I ACz 674/09, LEX nr 524888.
Postanowienie SN z dnia 9 lutego 2011 r., III PZ 11/10, LEX nr 1391280.
Postanowienie SN z dnia 23 listopada 2011 r., III SO 9/11, LEX nr 1124101.
Wyrok SN z dnia 25 listopada 2011 r., II CSK 182/11, LEX nr 1102847.
Postanowienie SN z dnia 22 lutego 2012 r., II PK 267/11, LEX nr 1215282.
Postanowienie SA w Rzeszowie z dnia 24 sierpnia 2012 r., I ACz 509/12, LEX nr 1216359.
Wyrok SO w Olsztynie z dnia 28 grudnia 2012 r., IX CA 666/12, OSAB 2013/1/45-49,
Postanowienie SA w Krakowie z dnia 24 stycznia 2013 r., I ACz 2185/12, LEX nr 1267325.
Postanowienie SA w Gdańsku z dnia 12 marca 2013 r., III AUa 1569/12, LEX nr 1317878.
Postanowienie SA w Rzeszowie z dnia 10 września 2013 r., III AUz 113/13, LEX nr 1362806.
Postanowienie SA w Poznaniu z dnia 10 października 2013 r., III AUa 156/13, LEX nr 1381456.
Postanowienie SA w Poznaniu z dnia 30 grudnia 2013 r., III AUz 117/13, LEX nr 1416220.
Postanowienie SA w Krakowie z dnia 26 czerwca 2014 r., I ACz 1128/14, LEX nr 1483772.
Wyrok SA w Łodzi z dnia 2 października 2014 r., I ACa 342/14, LEX nr 1544871.
Postanowienie SN z dnia 17 grudnia 2014 r., I UO 3/14, LEX nr 1777867.
Postanowienie SN z dnia 10 marca 2015 r., II UO 1/15, LEX nr 1806479.
Postanowienie SN z dnia 4 grudnia 2015 r., II CSK 249/15, LEX nr 1959479
Postanowienie SN z dnia 16 czerwca 2016 r., V CSK 649/15, OSNC 2017/3/37.
Wyrok SA w Warszawie z dnia 6 lipca 2016 r., I ACa 47/15, LEX nr 2115412.
Postanowienie SN z dnia 12 października 2016 r., II CZ 98/16, LEX nr 2148631.
Wyrok SN z dnia 20 października 2016 r., II CSK 72/16, LEX nr 2188788.
Postanowienie SN z dnia 7 grudnia 2016 r., II UO 6/16, LEX nr 2237414.
Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 10 stycznia 2017 r., 56134/08, LEX nr 2184935,
Postanowienie SN z dnia 9 marca 2017 r., II UO 1/17, LEX nr 2271460.

Postanowienie SN z dnia 14 września 2017 r.,
V CO 165/17, LEX nr 2360540.

Wyrok SA w Warszawie z dnia 17 października
2017 r., VI ACa 849/16, LEX nr 2415306.

Literatura

Amielańczyk, K., Zawrot, J. (2011). *Nemo iudex in causa sua*. Wyłączenie sędziego w polskim postępowaniu cywilnym. GSP 2011/2/61-78.

Derlatka, J. (2016). Wyłączenie sędziego w postępowaniu cywilnym. Opublikowano: WK 2016.

Dolecki, H., Wiśniewski, T. (red.). (2013). *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Tom I. Artykuły 1-366*, wyd. II. LEX.

Domagalski, M. (2012). *Emocje nie dla sędziego*. Rzeczpospolita PCD 2012/5/10.

Jakubecki, A. (red.). (2018). *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz aktualizowany. Tom I. Art. 1-729*, Opublikowano: LEX/el.

Jodłowski, Z., Resich, Z., Lapierre, J., Misiuk-Jodłowska T. (2000). *Postępowanie cywilne*. Warszawa: Wydawnictwa Prawnicze PWN.

Matusiak-Frącczak, M., *Swoboda wypowiedzi adwokata - glosa do wyroku ETPC z dnia 23 kwietnia 2015 r.*, 29369/10, LEX/el. 2015.

Siedlcecki, W., Świeboda, Z. (2001). *Postępowanie cywilne. Zarys wykładu*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis.

Sobolewski, P. (2006). *Mediacja w sprawach cywilnych*. PPH 2006/2/31-37.

Sorysz, M. (2006). *Rozpoznanie wniosku o wyłączenie sędziego*. PS 2006/4/78.

Zawrot, J. (2012). *Nowelizacja art. 53(1) k.p.c. w świetle postulatu urzeczywistnienia konstytucyjnej zasady prawa do sądu (art. 45 ust. 1 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej)*. Palestra 2012/1-2/11-22.

Zembrzuski, T. (2006). *Przeciwdziałanie nadużyciom w korzystaniu z instytucji wyłączenia sędziego w postępowaniu cywilnym*. PS 2006/2/43.